

Marmaray Projesi'nin İstanbul Tarihine Armağanı

Ulaşım amaçlı bir mühendislik projesi olarak başlayan Marmaray, yapılan kazı çalışmaları sayesinde bir tarih ve kültür projesine de dönüştü. İstanbul tarihinin en kapsamlı arkeolojik kazıları sırasında Erken Bizans Dönemi'nin en büyük limanı olan Theodosius Limanı, neolitik çağa ait yapı kalıntıları ve günlük yaşama ait buluntular gün ışığına çıkarıldı. Bu şaşırtıcı bulgular İstanbul'un bilinen yerleşim tarihini günümüzden yaklaşık 8000 yıl geriye taşıdı. Heyecanlı ve sürprizlerle dolu bu sürecin detaylarını konunun en yetkin isimlerinden biri olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan'dan dinledik.

Neolitik çağ insanlık tarihinde yeni bir devrin başlangıcına işaret ediyor. Milyonlarca yıl avcı ve toplayıcı olarak yaşayan insanlar o dönemde tarıma ve hayvancılığa başlar. Birçok icat, yerleşik düzene geçiş ve bildiğimiz anlamda medeniyetlerin temellerinin atılması bu döneme rastlar. Yenikapı'da bulunan neolitik tabaka İstanbul'un sur içi bölgesinde bilinen ilk yerleşimdir. Sürdürülen kazılarda o dönemin yaşamını yansıtan mimari izler, çakmak taşı, kemik, ahşap buluntular ve mezarlar ortaya çıkarıldı. Mezarlarda görülen üç ayrı ölü gömme geleneği 8000 yıl öncesinde bile farklı kültürlerden insanların bir arada yaşadığını gösteriyor. Özellikle farklı mezar tiplerinin bir arada bulunması, gömü gelenekleri, ahşap konut tipleri ve günümüze ulaşan yüzlerce ayak izi bugüne kadar Anadolu arkeolojisinde bilinen ilk örnekleri oluşturuyor.

2004 yılında kentsel ve arkeolojik sit alanlarındaki kazılar Marmaray'ın yapılması planlanan istasyonlarından Üsküdar Meydanı'nda, Sirkeci'de ve Yenikapı'da başladı. Marmaray ve metro istasyonlarının birleştiği ve bir aktarım merkezi de olan Yenikapı istasyonu bu istasyonları en büyüğü. Yenikapı istasyonu aynı zamanda kentsel ve arkeolojik sit alanı olan tarihi yarımada sınırları içinde. Zeynep Kızıltan bu tip sit alanlarındaki her türlü temel hafriyat işleminin müze denetiminde yapıldığı

nı belirterek kazı serüveninin nasıl başladığına dair bilgiler veriyor. Bilim insanlarının daha önce yaptığı araştırmalar sonucunda bu bölgenin liman alanı olarak bilindiğini söyleyen Kızıltan, bu alandaki sondaj kazılarının İstanbul Arkeoloji Müzeleri denetiminde yapılmasına ilgili kurulun izin verdiğini belirtiyor. Bu karar sonucu Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan gerekli izin ve kazı ruhsatı alınarak birbirinden belli uzaklıklarda, küçük açmalar şeklinde sondaj çalışmalarına başlanmıştır.

Tünel Kazısı Arkeolojik Kazıya Dönüştü

Bu sondaj çalışmalarının birinde deniz seviyesinin 1 metre altına inildiğinde birtakım halat parçalarıyla, ahşap parçalarla ve canlı kalıntılarıyla karşılaşmış. Kazı çalışmalarına devam edilmesi sonucunda da ilk tekne bulunmuş. Zeynep Kızıltan bu gelişmenin ardından bunun bir sondaj kazısından çok özellikle de Bizans denizciliği ve ticareti açısından pek çok bilinmeyeni açığa çıkaracak bir kurtarma kazısına dönüştüğünü vurguluyor.

Günümüz deniz seviyesinden 3 metre üstünde başlayan çalışmalar -6,5 metre civarına ulaştığında neolitik çağa ait küçük bir yerleşim yeri açığa çıkarıldı. Tarihi yarımada'daki bilinen erken yerleşimin MÖ 2000-2500'e tarihlendirildiğini belirten Zeynep Kızıltan bulunan bu neolitik yerleşimin MÖ 6000-6500 yıllarına tarihlendirildiğini ve demek ki İstanbul'un 8000 yıl öncesine giden bir geçmişi olduğunu vurguluyor.

35 Bin Eser Belgelendi

Marmaray ve metro projeleri kapsamında yürütülen Yenikapı kazılarında neolitik dönemden başlayıp kesintisiz olarak günümüze kadar ulaşan ve kent tarihine ışık tutan 35 bin eser belgelenecek bilimin hizmetine sunuldu. Bu çalışmalar sırasında Yenikapı'da gün ışığına çıkarılan Theodosius Limanı ve kalıntılar neolitik yerleşim açısından, Sirkeci ve Üsküdar kazılarında çıkan Osmanlı

ve Bizans dönemine ait bulun-tular kent tarihi açısından ol-duğu kadar dünya kültür tarihi açısından da önemli sonuç-lar verdi.

Bir Şehir ve Kültür Kazanımı Olarak Marmaray – Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili, İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürü

Her alanda meydana gelen teknolojik gelişmeler ve bunların uygulamaları şüphe yok ki insanlık için ve çoğunlukla insanlığın lehine. Marmaray projesinin İstanbul'a kazandırdıkları teknik bir projenin çok ötesindedir. Şehrin iki yakasında yapılan metro ve diğer ulaşım ağını buluşturma kazanımların en önemlisidir. Proje vesilesi ile sürpriz bir şekilde ortaya çıkan inanılmaz arkeolojik buluntular ve İstanbul'un tarihine ilişkin yeni bilgiler de ciddi bir şehir kazanımı olarak görülüyor. Bir başka kazanım ise ulaşımın rahatlaması ile şehrin kültürel hayatının ve bu hayata katılımın zenginleşmesidir.

Bilindiği üzere her büyük şehirde ciddi bir problem olan şehir içi ulaşım, metro ağı ne kadar gelişmişse o kadar rahatlar. Bu durum aynı zamanda çevre kirliliğinin azaltılmasında da rol oynar. İstanbul gibi tepelerden ve iki kıtadan oluşan, ortasından deniz geçen bir şehirde metro ağı geliştirmenin hem maliyeti yüksek hem de zorlukları var. Bu bağı Boğaz üzerinden geçen köprülerle kurmanın mümkün olmadığı biliniyor. Dolayısı ile Marmaray, iki kıtanın ulaşım ağını birbirine bağlamak gibi çok önemli bir işlev üstlenmiş durumda.

Marmaray Olmasaydı

Zeynep Kızıltan Marmaray projesi olmasaydı bu arkeolojik zenginliğin ortaya çıkamayacağını söylüyor. Kızıltan Yenikapı'da önemli bir Bizans ticari limanı bulunduğunun çeşitli kaynaklardan, araştırmacıların ve seyyahların notlarından bilindiğini, ancak liman içinde bu kadar çok malzemeye ya da Bizans dönemine ait bu kadar çok tekneye ulaşılmasının beklenmediğini vurguluyor. Bu liman kazıları sırasında MS 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar tarihlenen çeşitli boylarda otuz yedi Bizans teknesi açığa çıkarılmış. Bu teknelerden dördü taşıdığı yüklerin bir bölümüyle beraber bulunmuş. Ayrıca bu teknelere ait yüzlerce ahşap parça ve 45.000'e yakın o dönemi anlatan malzeme de ortaya çıkan önemli diğer buluntular. Çıkarılan batıklar bizlere 5. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar uzanan bir zaman diliminde denizcilik, ticaret, gemi inşaat teknolojisi ve kent yaşamına dair bilgiler veriyor.

Marmaray'ın bütün istasyonları arkeolojik buluntularla ve onların sergilenmesiyle kültürel bir içerik kazanacak. Böylece istasyonlardan geçebilecek çok sayıda kişi bir anlamda zorunlu olarak arkeoloji ve kültürle ilişki kurmuş olacak. Bu durum İstanbul'un turizm açısından cazibe merkezi olmasına ciddi katkı yapacaktır. Zira Yenikapı kazıları dünyanın kültür kamuoyunda ciddi olarak gündeme gelmiş ve burası merak edilir bir yer olmuştur.

Şehirde Marmaray'ın devreye girmesi ile birlikte metro erişimini kolaylaştırmak, halkın kültür sanat etkinliklerine katılımını da artıracaktır. Bilindiği üzere tarihi yarımada İstanbul'a kimliğini veren bütün değerleriyle, günümüzde yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağındadır. Marmaray ile alana erişimin kolaylaştırılması kadar bu alanın trafikten arınması ve böylece kültürel mirasın korunması için de önemli bir adım atılmış olacağı açıktır.

Marmaray'ın önemli bir diğer özelliği ise İstanbul'un iki ucu olan Büyükkçekmece ile Gebze arasını birleştirecek olmasıdır. Yenikapı'nın bir önemi de, Bursa ve Bandırma'ya kalkan gemilerin yolcularının İstanbul'la bağlantısını sağlayacak olmasıdır. Bu açıdan deniz yolunun da merkezi olmuştur.

Teknelerin batma nedenine dair bilimsel çalışmaların ve tartışmaların sürdüğünü belirten Kızıltan, eldeki bilgilere göre yüküyle birlikte batan teknelerin yük doldururken ya da boşaltırken, Marmara Denizi'nde "kaçak" adı verilen ve genellikle yaz aylarında çıkan bir fırtına veya bir tsunami nedeniyle batmış olabileceğinin düşünüldüğünü söylüyor. Ayrıca kullanım ömrünün tamamladığı için batırıldıkları ya da limanda bağlıyken bilinmeyen bir nedenle batmış olabilecekleri de göz önünde bulundurulmuş diğer ihtimaller.

Kazı çalışmalarında 2080 ayak izi bulunmuş. Bunların 1500 kadarı İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne nakledilerek koruma çalışmalarına başlanmıştır. Ayak izleri üzerinde yapılan çalışmalardan ayak izlerinin ait olduğu kişilerin kilo, boy, anatomik yapı, başış yönü gibi özellikleri de tespit edilecek.

Mimari Kalıntılar Arkeopark Alanı'nda Sergilenecek

Kalıntıların taşınabilir ve taşınamayan kültür varlıkları olarak iki gruba ayrıldığını belirten Kızıltan taşınamayan kültür varlıklarının Yenikapı'da özellikle liman alanı dışında, kara kesiminde açığa çıkan kalıntılar olduğunu söylüyor.

Bunları da surun devamı olan parçalar, hipoje denilen mezar odaları, büyük taş bloklardan inşa edilmiş rihtım, dalgakıranın bir bölümü gibi limanın karadaki mimarisine ait ve MS 4. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tarihlendirilen çeşitli kalıntılar olarak sıralıyor. Geçici olarak koruma altına alınan bu mimari kalıntılar Arkeopark Alanı olarak projelendirilecek ve ziyarete açılacak. Bu nedenle bu alanda yapılması planlanan istasyon iptal edilmiş. Ayrıca Yenikapı metro alanında sürdürülen kazılarda liman dolgusu üzerinde açığa çıkan, MS 12. ve 13. yüzyıllara tarihlendirilen ve ilgili kurulca taşınmasına karar verilen Kilise kalıntısı da koruma altına alınarak Arkeopark projesine dahil edilmiş. Arkeopark projesi için İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından uluslararası bir müze yarışması yapılmış. Bu yarışmada üç proje birincilik kazanmış. Eserler, özellikle de teknelerin ve alandan çıkan eserlerin büyük bölümü kazı alanında uygulanacak olan bu tasarımlardan birinde sergilenecek.

Bulunan Parçalarla Tekneler Özgün Hallerine Getiriliyor

Taşınabilir kültür varlıkları grubunda yer alan diğer küçük buluntular alanda muhafaza işlemleri yapıldıktan sonra İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne gönderiliyor. Ancak organik buluntuların özellikle de teknelerin muhafaza işlemleri çok uzun süren bir iş. Zeynep Kızıltan bu süreci şöyle özetliyor: "Suyun altında binlerce yıl kaldıkları için tuzlanan buluntular yapılarındaki bazı kimyasalları da kaybetmiş ve sünger görünümü almış. Bunlar tek tek belgelenerek su havuzlarına alınıyor. Orada uzun bir süre bekletiliyor. Belli işlemlerden geçirildikten sonra tuzundan arındırılıyor. Ardından belli bir sıcaklıkta, belli oranlarda bazı kimyasallar emdirilip kurumaya bırakılıyor. Daha sonra bu parçalar birleştirilerek tekneler özgün hallerine getirilecek". Bir tekneyi bütün olarak görmek için gereken süre 5-10 yıl arasında değişiyor. Otuz bir teknenin muhafazası, İstanbul Üniversitesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma Bölümü'nde bu kazılardan sonra açılan Sualtı Birimi tarafından yapılıyor. Diğer dört teknenin muhafazası ve parçalarının bir araya getirilmesi ise Texas A&M Üniversitesi'nden Doç. Dr. Cemal Pulak ve ekibi tarafından Bodrum'daki Sualtı Araştırmaları Merkezi'nde sürdürülüyor. Tekne aksamlarıyla ilgili küçük buluntuların, ahşap, deri ve kâğıt gibi küçük diğer organik malzemelerin muhafaza işlemleri ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü bünyesinde yer alan Konservasyon Restorasyon Merkez Müdürlüğü'nde görevli uzmanlar tarafından yapılıyor.

Kazı çalışmaları 2004 yılından bu yana hiç kesintisiz, neredeyse gece gündüz, çoğu zaman üç vardiya çalışılarak çok büyük bir ekiple gerçekleştirilmiş. Çeşitli bilim dallarından farklı uzmanlarla işbirliği içinde gerçekleştirilen çalışmalarda İstanbul ve Kadir Has üniversitelerinin jeoloji bölümlerinden ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nden uzmanlar görev almış. Zeynep Kızıltan bu çalışmayı 500 işçi, 60'tan fazla arkeolog, mimar, sanat tarihçisi, restorator, konservatör ve jeolog olmak üzere birçok meslek dalından uzmanın katılımıyla yürüttüklerini belirtiyor.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne aktarılan küçük buluntular şu an büyük oranda koruma altında. Müzeye aktarılan buluntular müze envanterine kayıt ediliyor. Zeynep Kızıltan kazıların ilk sonuçlarını kamuoyuyla buluşturmak amacıyla 2007'de "Gün Işığında İstanbul'un 8000 yılı" adlı bir sergi düzenlediklerini, bu serginin yaklaşık üç yıl ziyarete açık kaldığını, ardından da 2008 yılındaki çalışmaların sonuçlarıyla ilgili bir sempozyum yapıldığını ve bu sempozyumun bildirilerininin 2010 yılında basıldığını, 2011 yılında ise "Kent Arkeolojisi ve Ulaşım Projeleri - Marmaray ve Metro Kazılarının Katkıları" başlıklı bir seminer ve panel yapıldığını belirtiyor. Bu yıl 24 Haziran'da da Vehbi Koç Vakfı'nın maddi katkısı ve desteğiyle "Saklı Limandan Hikâyeler, Yenikapı'nın Batıkları" isimli bir sergi açılmış. Bu sergi yıl sonuna kadar ziyarete açık kalacak. Gün ışığına çıkan buluntuların bilimsel sonuçlarını bu şekilde duyurmaya çalıştıklarını vurgulayan Kızıltan işbirliği içinde oldukları bilim insanlarının da yayımladıkları bilimsel makalelerle bu önemli bulguları bilim dünyasıyla paylaştığını belirtiyor.

Yenikapı kazıları sayesinde ilk kez günışığına çıkan eserler İstanbul hakkında daha önce bilmediğimiz birçok konuya ışık tutarak, kent tarihinin karanlıkta kalmış bölümlerini yeniden inşa etmemize yardımcı oluyor. İstanbul arkeolojisi, sadece Yenikapı'da değil diğer kazı yerlerinden çıkan buluntularla da olağanüstü derecede zenginleşmiş. İstanbul Arkeoloji Müzeleri çok sayıda yeni ve özgün bilgi taşıyan objeye sahip olmuş; dünyadaki arkeoloji müzeleri arasında ciddi bir yer edinmiş ve ün kazanmış. Türkiye'nin en önemli ulaşım projelerinden biri olan Marmaray ve metro projeleri İstanbul için bir şans olarak değerlendiriliyor.

Katkılarından dolayı İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan'a ve İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürü Prof. Dr. Ahmet Emre Bilgili'ye teşekkür ederiz.

